

չէն, դառնացած բսած է Վասակի համար «Իբրեւ զչուն մեռաւ, եւ իբրեւ զէջ քարչեցաւ»: Ասողիկ կ'անարգէ Դենչապուհ մարդպանը որ «զչնամուտութիւնս շատացոյց»:

Հին բարքերը կը նորոգուին, նոր բարքերը կը հիննան: Արդ կը տեսնենք որ անասնասիրութիւնը, ժամանակին մինչեւ իսկ հոգեկան նուիրականութիւն մ'ունեցած է: Ներկայ շնասէր ընկերութիւնները իրենց վարդապետութեան նախնազոյն քարոզիչները կրնան գտնել Անտիսթենեսի աշակերտներուն մէջ, որոնք յարգելով շունը՝ ննական փրկութեան կը կոչուէին: Անտարակոյս մեծ խտրութիւն կայ անցեալու ներկայ անասնասէր ընկերութեանց միջեւ. նախնիք նուիրական պաշտամունք

մ'ունէին անասուններուն, իսկ այժմեանները պարզապէս քմահաճ փառամուրթեամբ իրենց «ստորագաս եղբայրներով» կը հետաքրքրուին: Անասուններուն տեսակներուն համար վատնել հազարաւոր տօլարներ, իրօք բարոյական մաքսանենդութիւն մէն է, դատապարտելի ոճիր մը որ անպատու հաս կը մնայ: Եւ կ'ըսեմ որ մարդ տակաւին կը խաբուի կեղծաւոր անասուններէն. անասունները հաւատարիմ են իրենց տիրոջ պարզապէս պատառ մը հաշին համար. անոնք մինչեւ գերեզմանին չուրջը կը քծնին, կաբժելով որ տէրը նորէն վաղը գիրենք պիտի կերակրէ . . .

ՍՏՐՈՒՇԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՄԶԿԻԹԻ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Գրած եմ «Մոխակի մը պատմութիւնը», բանաստեղծական վիպակ: Այսօր կը գրեմ «Մզկիթի մը պատմութիւնը», որ զժրախտարար շատ հեռու է բանաստեղծութիւն բուրելէ:

Այս մզկիթը Պարոնեանի «Ազգային Զօնէր»ուն մէջ յիշատակուածն է: Մեր անմահ երգիծարանը Գարաքէհեա կարապետ Պէշի կենսագրութիւնը մէկ տողի մէջ խրտաչուց, բսելով. «Մզկիթ մը շինած է»: Ինձ կը մնայ պատմել այդ շէնքին ճակատագիրը:

* * *

Ինչ կը թելադրէ ինձ հրապարակել այս պատմութիւնը:

—Աս' իրողութիւնք թէ վերջերս ֆռանսական կառավարութիւնը Փարիսի մէջ մրցկիթ մը կանգնել տուաւ, իր էողմէ գետինն ու 100 000 ֆրանք նուիրելով: Զանազան Իսլամ ժողովուրդներ հոգացին ծախքերուն մեծագոյն մասը, և տաճարը, արար ոճի հրաշակերտ, բացուեցաւ ի ներկայութեան Մարօքի Սուլթանին ու մահմետական ջոջերու: Հանրապետութեան ներկայացուցիչներուն ու Իսլամութեան պատուիրակներուն միջև պաշտօնական ճառեր փոխա-

նակուեցան, հռչակելով «Ֆրանսայի ու Իսլամի փոխադարձ սէրն ու անխառնելի նիզակակցութիւնը, արեան զաշտերու վերայ կնքուած»:

Պահ մը մոռցուեցաւ Ըւրբ Էուի, Ֆրանսայի մեծագոյն զհնապետներէն մին, որ խաչակրութեան դրօշը բարձրացուց Ալի-րիկի մահմետականներուն դէմ: Մոռցուեցաւ նաւարին, ուր ֆռանսական տօրմիդը խորտակեց օսմանեան նաւերը, ազատութիւն շնորհելով Յունաստանի, մայր մեր արդի քաղաքակրթութեան: Մոռցուեցաւ Մեծ Պատերազմն իսկ, ուր Ֆրանսա արիւնոտ դաս մը տուաւ ապերախ թուրքիային, որ նիզակակցած էր անոր յօռեղոյն ստրկներուն հետ:

Սակայն Դալէյոսանի երկիրը չէ կարող մոռնալ յաւէտ իր աննման Լաֆօնդէնին խրատը. «Անվատանութիւնը ապահովութեան մայրն է»: Պիտի յիշէ իր հայրենասէր որդիներէն մէկուն տարիներ առաջ հրատարակած գիրքը. Sociétés secrètes musulmanes: Հեղինակը, քաջ արարողէտ, մահմետական ձեանալով չըջած էր Ալէքսիայի մէջ, և զիտած էր թէ տեղացիները կազմած էին 72 զաղտնի ընկերութիւններ,

որոնց նպատակն էր ապստամբել Ֆրանսայի դէմ ու ծովը թափել Ռուսները, այսինքն քրիստոնեաները: Դաւակիցները իրարու հետ չէին թողնակցիր բնաւ. ամէն հրահանգ բերանաւ իր հաղորդուէր: Դաւապետը, Անուսիներու կամ Այսառուաններու գլուխը կը զրկէր պատուիրակներ, որոնք կ'ալցէին այն սրճարաններն ուր մահմէտականներ միայն կը յաճախէին: Գոցել էր առայն փեղկերը, և իրենց կրօնակիցներուն երկիւղած լուսթեանը մէջ կը հաւորդէին իրենց բերած պաշտօնը, որ էր զէնք պահել ու պետին հրամանին սպասել, Ռուսները բնաջինջ բնելու համար:

Ֆրանսայի խորագլու քաղաքականութեան ծանօթ է թէ այս զաղտնի ընկերութիւնները հրահրեցին, Ապու-էլ-Գատէրի աշխուժն յետոյ, Գապրիլայի ու հարաւային Սրանի ապստամբութիւնները, և վառեցին մարկրիզ գիւղին կրակը, ուր Պաղտատէ եկած մոլեռանդ մը կըլաւ ոտքի հանել հարիւրաւոր մահմետականներ, իր լեւուռն ծծել տալով անոնց: Նմանօթ է նաեւ Մեծ Պատերազմի սկիզբն ալ, երբ Գերմանիա յաղթական կը թուէր, խլրտեցան Ալթիֆի մահմետականները, և թէ այս ըմբոստ ոգին է որ կը բորբոքէ Մարօքի Ռիֆեանները, Թունուզի Տէսթուրեաններն ու մինչև իսկ Սուրիայի Տրուզիները:

* * *

Փարիզի մզկիթին ներշնչած խոհերը շատ հեռացուցին զիս Գարաքէհայի շինել տուած մզկիթէն:

Պիտի պատմեմ ուրեմն թէ Կարապետ Պէյ, հաբուստ Ակնցի մը նրամեան գերդաստանէն, Պէօլի քտէրէ քաշուած կ'անցունէր իր կեանքին վերջին տարիները: Բանաստեղծական ոգի տածելով գրեթէ բոլոր Ալեքսանդրներուն պէս, երկու բան կը պաշտէր: Ժողով ու երաժշտութիւն: Ունէր բնդարձակ պարտէզ մը, ուր մշակել կուտար աշխարհի գեղեցկագոյն ծաղիկները: Գանձեր վատնած էր, զանազան երկիրներէ բերել տալու համար բնութեան այդ երփներանգ գոհարները, և Սուլթանին բուրաստանն իսկ չէր կարող մրցիլ այդ Հայուն գրախտին հետ:

Հոսանայ շրջանակներու մէջ կ'ըսուէր

թէ այդ մենամուտութիւնը Կարապետ Պէյին մոռցունել տուած էր ամէն ազգային պարտաւորութիւն: Եւ փորձով գիտեմ թէ անհնար չէր ոգտուիլ իրմէ, եթէ ճարտար լեւու գործածուէր, փաշայելով այն մարդկային զգացումը որ անձնահաճութիւն կը կոչուի: Ատենապետ էի Միացեալ Ընկերութեան, որ իր տարեկան պարահանդէսը պիտի տար յօգուտ իւր դատական բազմաթիւ զպրոցներուն: Իրեն ալ զմեցի Արփիարեանի և ուրիշ մի քանի ընկերներու հետ: Կարապետ Պէյ քաղաքավար ընդունելութիւն մ'ըրաւ մեզ իր ծաղկալից հիւրանոցին մէջ, այլ երբ լսեց մեր այցին նպատակը, «Եւ, բաւ, զբոց ու բոց չեմ, և մէկ ոտանաւոր միայն զոց բրած եմ:

Փարս խոսքեկնիս պիզհն,

Պուզ կիպի աուրուզ պիզհն:»

Առանց յուսահատելու այս սառնամած պատասխանէն, հրաւէր կարդացինք իր ամիրայական մեծանձնութեան, խնդրեցինք որ հաճէր ընդունիլ մեր բերած տոմսակները և աղաչեցինք որ իր ներկայութեամբը պատուէր մեր պարահանդէսը: Պէյը մոռցաւ իր թրքերէն ոտանաւորը, մեծկակ գումար մը ցնծաց, և, պարահանգէս դալով, վարձեց ամենաթանկ օթեակներէն մին: «Ինչու ելեքտրական լամբարներէն ոմանք վառուած են և ոմանք ոչ, հարցուց մեզ:—Խնայողութեան համար, պատասխանեցինք: Մեր ընկերութիւնը ազքատ է, Պէյ, և կ'ուզէ քիչ գրամ ծախսել պարահանդէսին համար:—Խնայողութիւն, երբ ես հոս եմ, բաւ պոստելով իր թանձր յօնքերը: Վառել տուէք բոլոր լամբարներն ալ: Ստակը ինչ:» Եւ, ամիրային առատաձեռնութեանը շնորհիւ, սիրովառ չոյգեր մինչև լոյս պարեցին լուսափաղփուն սրահի մը մէջ:

* * *

Կարապետ Պէյ, եթէ ցերեկը ծաղիկներով կ'ըրօսնուր, գիշերն ալ երաժշտութեան մէջ կը փնտռէր իր հաճոյքը: Զերմ սիրահար մէր արեւելեան եղանակներու: Պէօլի քտէրէի մէջ գտած էր թուրք երիտասարդ մը, որ իրեն սիրելի եղած էր իր գեղեցկեղանայն երգերով: «Ինչու միւսկոյն չես բլլար որ ձայնդ աշխարհ բռնէ, անոր հարցուց օր մը:—Զեր վսեմութիւնը գիտէ

թէ մզկիթ չկայ այս թաղին մէջ, պատաս-
խանեց երգիչը: Շինելու յոյս ալ չկայ,
քանի որ ժողովուրդը աղքատ է:—Աղքատ,
յարեց Կարապետ Պէյ: Ես չինել կուտամ
իմ ծախքովս, պայմանով որ դու բլաս
միւսկոյնը:

Մի քանի ամիս չտոյ, սիրուն պըզ-
տիկ մզկիթ մը բարձրացաւ Պէյին պար-
տէզէն ոչ շատ հեռու, և բարերարը մեծ
հաճոյքով կը լսէր իր սիրական երգչին հ-
զան կարգալը: Տեղացի մահմետականները,
հիանալով Հայու մը այսպիսի բարեգոր-
ծութեանը վրայ, սկսան ջերմհռանդու-
թեամբ յաճախել նորակերտ մզկիթը, որոյ
համար ծաւալեցաւ ամբողջ Կոստանդ-
նուպոլսի մէջ:

Յիսուսի ժամանակից Իսրայէլացի-
ները, թէև խոտասիրտ ու կրօնամոլ,
ուրախացան երբ հեթանոս Հռոմայելի մը
սինախի շինել տուաւ իրենց համար, «Ձի
սիրէ դազդն մեր, և չժողովրդանոցն նա
չինեաց մեզ»: Սակայն թուրքը նախան-
ձոտ է: Չէ կարող տանիլ կեանքի մը գե-
րազանցութիւնը, ինչ ճիւղի մէջ ալ բլ-
լայ: Ելուպէն եկած մոլեռանդներ սկսան
Պէյի քառէրէի սրճարաններուն մէջ քննա-
դատել Կարապետ Պէյի յիշակերտը: Սկզ-
բանէ կ'ըսէին, մեր շնորհիւ հարստացած է,
և կ'ուզէ վեհանաճութիւն ծախել մեզ: Ծըշ-
մարիտ մահմետականը չխաբուիր այդ կի-
սամիտ անհաւատէն (կարմաբլլը կեանք):
Եթէ անկեղծ բլար իր խաղամասերութիւնը,
պիտի փութար բնիկներէ մեր ճշմարիտ
հաւատը: Քրիստոնեայ մնալով մզկիթ շի-
նել տալը պարզապէս խաբէութիւն է: Հոն
ազօթելու երթալը անբնորոշելի ու հարամ
է ուրեմն, նոյն խի նախատինք Սլահին
ու իր Մարգարէին գէտ: Մեր սրբազան
պարտաւորութիւնն է անխեղ (նաղլիքիմի)
նկատել այդ շէնքը և կործանել հիմա-
յատակը:»

Տեղացի մահմետականները, այս բո-
ցառուն քարոզներէն զրգուած, զաղբե-
ցան Կարապետ Պէյի մզկիթը երթալէ: Միւ-
սկոյն գեղեցիկ քանքին յաջորդեց բրինե-
րու թնդիւնը, և շէնքը աւերակոյտի վե-
րածուեցաւ քիչ ատենէն, զի չկայ ազգ որ
կարենայ թուրքին հետ մրցիլ, երբ խն-
դիրը քանդուլու վրայ բլլայ:

1889 թին, երբ հրաժեշտ առի վերին Վոս-
փորին, անցաւ այդ շէնքին առջեւէն: Գար-

շահաւորութիւն կը բուրէր ամէն կողմ, և
փաթթացաւ ու ֆէսաւոր մահմետական-
ներ աւերակներու մէջ քաշուած, գոհացում
կուտային բնական պէտքի մը: . . .

Այսպէս վարձատրուեցաւ թրքափրո-
թիւնը միամիտ Հայու մը, որ ուզած էր
բարիք բնել ապերախ ժողովուրդի մը:

Ս. Ժիւլիէն, Մարտիլ. ՄԻՆԱՍ 26 ԲԱՉ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՊԵՂԱՌԻՄՆԵՐ

Անդր-Յորդանանի մէջ, Արաբիոյ անա-
պատի սահմանին վրայ կը գտնուի այժմ-
եան Ճարաշը, որ է հին Գերասան: Հոն գը-
րթէ մէկ տարիէ ի վեր աղի ունեցած պե-
լուսներ երեան հանած են շատ մը չափե-
կան հնութիւններ, հիթանոսական և քր-
իստոնէական շրջաններէ մնացած: Գըտ-
նուած են թատրոնական բեմ մը, սինա-
գարդ լայն գօտի մը մաշուած սալաքարե-
բով, կոյուղի մը փողոցին տակէն անցնող
ու մէկ մէկըն բարձր մայթեր: Զա-
խակողմը քիչ մը հեռու երեան ելած է նըր-
բաքանդակ աղբիւր մը, որուն աւազանն ու
եղերքները շատ լաւ պահուած են: Ասիկա
կը կարծուի բլլալ Արեգական տաճարը:
Բաշուած են նաեւ ասոր գաւթները ու
սրահը տանող աստիճան մը: Այժմ պատ-
րաստուելու վրայ է հարաւակողմի ասորե-
կրեայ շինուածներու մէկ մասը, հոն պա-
հելու համար պեղուածներու միջոցին երեան
եկած գեղեցիկագոյն կտորները:

Գտնուած է նաեւ մոզայիքայ մատու-
ոյ մը յատակը, կեղանին ու շրջանակին
վրայ արձանագրութիւններով, որոնց ձևը
չեն զպտուցած տակաւին: Ասոնք եթէ կար-
գաւուելու բլլան, կը յուսացուի թէ մեծ
լոյս սփռեն սոյն մատուոյն և ե. կամ Զ.
դարէն մնացած ուրիշ քրիստոնէական եկե-
ղեցիի մը վրայ, որ կը գտնուի սինապար-
դին միւս կողմը, գէտ առ գէտ Արեգական
տաճարին: Անցեալ Հոկտեմբերին այս մա-
սին մէջ գտնուած ամէնէն հետաքրքրա-
կան կտորն է մարմարեոնէ արձանի մը գը-
լուխը: Պաղեստինի հնութեանց նախորդ
Տեառէ Բրօֆ. Կարաթանիկ կարծիքով այս
քանդակը կը ներկայացնէ Քրիստոսի առա-
ջին պատկերը: Հմուտ հնագէտը Ճարաշի
գլուխը, ըստ ամէն հաւանականութեան,
երկբորդ դարու զօրք կը համարի: Թէպէտ
ան շատ կը նմանի Արամազդի արձանե-
րուն, սակայն գէտքը, իր յոյժ նկատելի
վշտոտ ու միլամազձոտ արտայայտութիւ-
նով, էապէս կը զանազանուի հիթանոսա-
կան շատուածի դասական գէտքէն: